

Bir Osmanlı Balkan Tarihçisi Machiel Kiel

Fatma SEL TURHAN*

OSMANLI'NIN BALKANLAR'DA yaklaşık beş yüzyıl süren varlığı; camileri, medreseleri, kaleleri, köprüleri, hamamları, kervansarayları, hanları ve sokaklarıyla bölgede tipik Osmanlı mimarîsinin sayısız örneklerinin bugünlere kadar ulaşmasına imkan tanımıştır. Az sayıda akademisyenin titiz çalışmaları sayesinde, zaman içerisinde yok oldukları için bazıları sadece ismen bilinen bu eserler Balkanlar'da Osmanlı dönemi şehir hayatı ve mimarîsi ile ilgili çalışmaların ana kaynakları haline gelmiştir. Milliyetçi yaklaşımların şekillendirdiği tarih anlayışıyla, Osmanlı dönemi Balkan tarihini "Osmanlı boyunduruğunda geçen yüzyıllar" olarak değerlendiren söyleme karşı; Balkanlar'daki Osmanlı mimarisini ve şehirleşmeyi doğal sürecin bir uzantısı ve Osmanlı medeniyetinin bir parçası olarak gören az sayıdaki bu çalışmalar, bölgenin beş yüzyıllık tarihiyle yeniden irtibata geçmesi ve Osmanlı dönemini kimliğinin bir parçası olarak görebilmesi açısından da hayli önemlidir. Bu açıdan Machiel Kiel'in 1959'dan beri Balkanları şehir şehir dolaşarak tuttuğu kayıtlar ve bunlara bağlı olarak kaleme aldığı makale ve kitaplar alanında yeni bir çığır açmıştır. Bu eserler sadece Osmanlı'nın bölgede kurduğu medeniyeti resmetmekle kalmamış, aynı zamanda özellikle siyasî sebeplerle yıkılan ve bugün kendilerinden herhangi bir iz kalmayan birçok eser için de tarihe kayıt düşmüştür.

Hayatı

25 Şubat 1938'de Hollanda'nın Wormerveer şehrinde doğan Kiel, yaşamının 17 yılını Hollanda Tarihî Anıtlar Milli Teşkilatı'nda [National Service of Historical Monuments of the Netherlands] geçirmiş, özellikle taş işçiliği üzerine yoğunlaşarak Amsterdam'daki kilise restorasyonlarında görev almıştır. Sırtında

* Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi.

oluşan bir rahatsızlığın nekahet döneminde, bu görevinden uzak kalması orta yaşlarında ona doktora çalışmalarına başlama ve bunu tamamlama imkanı vermiş; Sanat Tarihi ve Osmanlı Türkçesi Dil ve Edebiyatı alanında yaptığı çalışmalarla Amsterdam Üniversitesi'nden doktor unvanı almıştır. İlgilendiği alanda yeni bir yaklaşım sergileyen Kiel; tarihi aydınlatmak ve tarihî mitleri yeniden sorgulamak amacıyla akademik literatürü yakından takip etmenin yanında, arşiv dokümanlarının içerisine girerek ve araştırdığı tarihî mahalleri bizzat ziyaret ederek hayal gücü, tahammül ve her şeyi dışarıda bırakacak bir odaklanma gerektiren özveriyle 60 civarında eser ortaya koymuştur. Daha çok İngilizce ve Almanca kaleme aldığı çalışmalarında Türk-İslam mimarîsi eserlerine ve Osmanlı dönemi Balkanlar'ının tarihî topografyasına eğilen Kiel, aynı zamanda Mostar Köprüsü gibi birçok eserin restorasyonunda da görev almıştır. Yazarın eserleri Türkçe, Yunanca, Fransızca, Almanca, Yugoslavca, Bulgarca ve Felemenkçe dillerine çevrilmiştir. Londra-Leiden-Paris kökenli *İslam Ansiklopedisi*'nde de çalışan Kiel, aynı zamanda Türk Sanatı Uluslararası Kongresi'nde [The Standing Committee for International Congress of Turkish Art] ve Uluslararası Bizans Araştırmaları Kuruluşu'nda Hollanda temsilcisi olarak görev yapmakta ve tarihî anıtları koruma amacıyla kurulmuş Kornwerderzand Vakfı'nın başkanlığını yürütmektedir.

Uzun yıllar Utrecht State Üniversitesi'nde Osmanlı paleografyası dersleri veren Kiel, Harvard Üniversitesi'nde de misafir öğretim üyesi olarak bulunmuştur. Osmanlı dönemi arşivlerini kullanmak için sık sık Ankara ve İstanbul'a gelen Kiel özellikle Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Macaristan, Romanya ve eski Yugoslavya cumhuriyetlerine yaptığı ziyaretlerle çalışmalarına konu olan mahalleri yerinde incelemiştir.¹

Çalışmalarının Kısa Bir Değerlendirmesi

Kiel'in Arnavutluk'taki Osmanlı mimarîsini mercek altına aldığı eseri, *Ottoman Architecture in Albania 1385-1912* adıyla IRCICA tarafından yayımlanmıştır. Ekmeleddin İhsanoğlu'nun kitabın önsözünde belirttiği üzere, Arnavutluk, önemli miktarda Osmanlı mimarî eserinin bulunduğu Güneydoğu Avrupa ülkelerinden biridir. Bu eserler aynı zamanda haklarında en az bilgiye sahip olunan İslam eserleridir. Bu sebeple Kiel'in çalışması, alanındaki önemli bir boşluğu doldurmaktadır.² Uygulanan politik rejim sebebiyle uzun yıllar dış dünyaya kapılarını kapayan Arnavutluk'a dair bu çalışma, ancak çok az sayıdaki aka-

1 Machiel Kiel, *Ottoman Architecture in Albania 1385-1912*, İstanbul: The Research Centre for Islamic History Art and Culture (IRCICA) of the Organisation of the Islamic Conference, 1990.

2 A.g.e., s. i.

demisyenin bu ülkede çalışma yapmayı başarabilmesi açısından da önemlidir. Kiel'in ülkeye dağılmış Osmanlı eserlerini tek tek gezerek tespit etmesi sayesinde Arnavutluk'un ücre köşelerindeki Osmanlı eserleri dahi literatürce bilinir duruma gelmiştir. Kiel bu çalışmasında sadece eserleri tanıtmakla kalmamış, aynı zamanda gerek yerel mimarî unsurlarla, gerekse geleneksel Osmanlı mimarîsi ile uyumlarını karşılaştırmalı bir yaklaşımla irdelemiştir. Böylelikle çalışma, salt bir bölge mimarîsi değerlendirmesinin ötesine geçerek, Osmanlı'nın bölgedeki varlığı ve bunun sosyo-kültürel hayata kattıkları hakkında da önemli bilgiler sunmuştur.

Kiel'in önsözde belirttiğine göre, 1967'de Arnavutluk'a yapılan ilk ziyaretle başlayan bu çalışma, o tarihte var olan ama sonrasında yıkılan cami, medrese, tekke, kale, köprü, hamam gibi eserleri de ihtiva etmektedir. Bu çalışmanın diğer bir önemi de, Osmanlı dönemini Karanlık Çağ olarak niteleyen Arnavut tarih yazıcılığına karşı bu dönemin bölge tarihinin doğal bir parçası olduğunu göstermesidir. Bu anlamda milliyetçi tarih yazıcılığının, Osmanlı öncesi ve sonrası dönemleri, gelişmiş bir ekonomi ve yüksek bir kültürün yaşandığı parlak dönemler olarak gören ve Osmanlı dönemini, öncesinden ve sonrasında kopuk bir atalet dönemi olarak betimleyen yaklaşımını eleştiren Kiel, Osmanlı medeniyetini insanlığın ürettiği büyük bir medeniyet olarak tanımlar. Bu medeniyet, tek bir topluma; mesela Arnavut, Bulgar veya Bizans'a münhasır kılınamayacak kadar büyüktür. Ancak bu, Osmanlı sanatının yerel ortamdan yararlanmadığı anlamına da gelmemektedir. Yerel etkenlerin varlığı, özellikle Arnavutluk gibi merkeze uzaklığı sebebiyle imparatorluğun direkt kontrolünün daha az mümkün olduğu yerlerde daha çok hissedilmektedir. Bu aynı zamanda merkezleşmenin gücüyle de yakından alakalıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezleşmenin en güçlü olduğu XV. ve XVI. yüzyıllarda Arnavutluk'taki Osmanlı sanat eserleri, Bursa veya Edirne'deki benzerleriyle aynıyken, XVII. yüzyıldan itibaren azalmaya başlayan merkez nüfuzu İslamî eserlere yerel katkıları da beraberinde getirmiştir. XVIII. yüzyılın sonunda ve XIX. yüzyılın başında ivme artırarak devam eden değişim ise, Osmanlı-Türk unsurları ile bölgenin eski stillerinin sentezinden oluşan Arnavut tarzı bir İslam sanatının doğuşunu hazırlamıştır.³

Kiel, kitabın sonuç bölümünde Arnavutluk'taki Osmanlı mimarîsinin en az beş ana safhadan geçtiğini belirtir. *Birinci safha*; Çelebi Mehmed, II. Murad, II. Mehmed ve II. Bayezid'in ilk yıllarını kapsayan dönemdir. Bu safhada İmparatorluğun tercihi, söz konusu toprakları bir vassalın hükümranlığına bırakmak yerine, ilk elden ve yakından kontrol etmek olmuştur.

İkinci safha, 1495'te Korçe'de İlyas Bey Camii'nin yapılışı ile başlayan ve 1600'lü yıllara kadar devam eden süreçtir. Bu safhayı, "Erken Osmanlı Tarzı" ve

3 A.g.e., s. 1-3.

“Klasik Osmanlı Tarzı” olarak betimleyen Kiel, iki safhanın arasında keskin bir çizginin olmadığını da sözlerine ekler. Bu dönemde Arnavutluk’taki İslamlaşma Balkan coğrafyasının diğer bölgeleri –mesela, Bosna- kadar hızlı değildir. Şehir merkezleri dışında Müslüman nüfusa rastlanmadığı için İslamî mimari de yaygınlaşmamıştır. Bu dönemde Osmanlı mimarisinin en önemli örnekleri kaleler ve şehir duvarlarıdır.⁴

Kiel; *üçüncü safhayı*, en iyi gösteren eserlerin XVII. yüzyıla ait eserler olduğunu belirterek Müslüman nüfusun artması sebebiyle şehirlerin bu dönemde İslamî bir karaktere bürünmeye başladığını söyler. Bu dönemdeki eserler, Osmanlı geleneğine göre inşa edilmekle birlikte, artık Klasik sanatın özelliklerinden uzaklaşmaya başlanmıştır.

1830/1840'lara kadar uzatılabilecek ve tüm XVIII. yüzyılı içine alan dönem ise Kiel'in ifadesiyle *dördüncü safhayı* işaret etmektedir. Bu dönemde tüm Arnavutluk'ta yaşanan geniş ölçekli İslamlaşma; yeni cami, hamam, türbe ve tekke ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Bu da yerel hatta bölgeden bölgeye çeşitlilik gösteren bir İslamî mimarinin yapılanmasına ortam hazırlamıştır.

Beşinci safha ise Tanzimat döneminden başlayarak II. Abdülhamid'in saltanatını içine alan süreçtir. Kışlalar, devlet binaları, hastaneler, okullar gibi değişen hayat tarzına uygun olarak inşa edilen yapılar bu safhanın en önemli örnekleridir. Yazar *altıncı ve son safha*⁵ olarak da İtalyan işgali sırasında inşa edilen yapıları zikreder. Beşinci ve altıncı safhada yapılan eserler yazarın ilgi alanının dışında ve farklı bir çalışmanın konusu olabilecek özellikte olduğu için Kiel bu evreleri sadece zikretmekle yetinir.⁶

Kiel'in bahsedeceğimiz ikinci çalışması, farklı dergilerde yayımlanmış müstakil araştırmalarının seçilerek bir araya getirildiği *Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans*⁷ isimli eseridir. Yazarın 14 makalesinin yer aldığı bu ça-

4 A.g.e., s. 285-288.

5 Yazar Arnavutluk'taki Osmanlı mimarisinin “en az beş ana” safhadan geçtiğini belirttikten sonra yaptığı sınıflandırmada, İtalyan işgali sırasında bölge halkının çabası ve Osmanlı'nın yardımlarıyla yapılan eserleri altıncı safha olarak zikrettiği için biz de bu sınıflandırmayı orijinaline sadık kalarak vermeyi uygun gördük.

6 A.g.e., s. 290-293.

7 Machiel Kiel, *Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans*, Hampshire and Vermont: Variorum, 1990. Kitabın içerdiği makaleler ve yayımlandığı dergiler sırasıyla şöyledir: “Notes on the History of Some Turkish Monuments in Thessaloniki and Their Founders”, *Balkan Studies*, 1970, sy. 11, Selanik; “A Monument of Early Ottoman Architecture in Bulgaria: The Bektaşî Tekke of Kıdemli Baba Sultan at Kalugerovo: Nova Zagora”, *Belleten*, 1971, sy. 25, Ankara; “Observations on the History of Northern Greece During the Turkish Rule: Historical and Architectural Description of the Turkish Monuments of Komotini and Seeres, their Place in the Development of Ottoman Turkish Architecture, and their Present Condition”, *Balkan Studies*, 1971, sy. 12, Selanik; “Yenice-i Vardar (Vardar Yenicesi-Gianniitsa): A Forgotten Turkish Cultural Centre in Macedonia of the XVth and XVIth Century”, *Studia Byzantina et Neohellenica, Neerlandica*, 1971, sy. 3, Leiden; “A Note on the History of the”

lışma Balkanlar'daki Osmanlı anıtlarına dair ilk elden ve teferruatlı bilgiler içermesi açısından önemlidir.⁸ Önsözünde Güneydoğu Avrupa'nın yakın bir zaman öncesine kadar İslam dünyasının bir parçası olduğunu belirten yazar, bu durumun söz konusu bölgede yeni tür bir İslam mimarîsinin gelişimine önyak olduğunu ifade eder. Selçuklu ve Anadolu kökenli İslamî geçmişe yerel Bizans ve Slav tarzının yaptığı etkiyle ortaya çıkan bu üslup, zikredilenlerin her birinden farklı ve "Osmanlı mimarîsi" olarak adlandırılacak kendine özgü bir tarzı işaret etmektedir. Osmanlı mimarîsinin daha önce İslam kültürü geleneğiyle tanışmamış bir coğrafyada şekillendiğinin altını çizen yazar; cami, hamam, han gibi yapılarla tamamen yabancı olan bir bölgenin çehresinin nasıl birden bire değiştiğini resmeder. Yazara göre; Osmanlı sanatı, ciddi ve ani şekilde oluşan bir ihtiyaca bağlı olarak gelişmiştir. XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkan topraklarının yavaş yavaş yeni oluşan imparatorluğa katılması, Müslüman-Türk olarak tanımlanabilecek idareci, asker veya halkın fethedilen topraklara yerleş-

Frontiers of the Byzantine Empire in the XVth Century", *Byzantinische Zeitschrift*, 1973, sy. 66, Münih; "A Note on the Exact Date of Construction of the White Tower of Thessaloniki", *Balkan Studies*, 1973, sy. 14, Selanik; "Some Early Ottoman Monuments in Bulgarian Thracce: Stara Zagora (Eski Zağra), Jambol and Nova Zagora (Zağra Yenicesi)", *Belleten*, 1974, sy. 38, Ankara; "Some Little-known Monuments of Ottoman Turkish Architecture in the Macedonia Province: Stip, Kumanovo, Prilep, Strumitsa", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 1976, sy. 4-5, İstanbul; "The Türbe of Sarı Saltık at Babadag-Dobrudja: Brief Historical and Architectonical Notes", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 1978, sy. 6-7, İstanbul; "Some Reflections on the Origins of Provincial Tendencies in the Ottoman Architecture of the Balkans", Jeniffer M. Scarce (ed.), *Islam in the Balkans-Persian Art and Culture of the XVIIIth and XIXth Centuries: Papers arising from a Symposium held to celebrate the World of Islam Festival at the Royal Scottish Museum, Edinburgh*, 28-30 Temmuz 1978, Edinburgh: The Royal Scottish Museum, 1979; "The Mosque of Kel Hasan Ağa in the Village of Rogova: An Unknown Ottoman Monument of the XVIth Century in the Kosovo District" (With Nimetullah Hafız) *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 1980, sy. 28/29, Saraybosna; "The Vakıfnâme of Rakkas Sinan Beg in Karnobat (Karin-abad) and the Ottoman Colonization of Bulgarian Thracce (XIVth-XVth Century)", *Osmanlı Araştırmaları, Journal of Ottoman Studies*, 1980, sy. 1, İstanbul; "Two Little-known Monuments of Early and Classical Ottoman Architecture in Greek Thracce: Historical and Art-Historical Notes on the Hamams of Timurtaş Paşazade Oruç Pasha (1398) and Feridun Ahmed Beg (1571) in Didymoteichon", *Balkan Studies*, 1981, sy. 22, Selanik; "The Oldest Monuments of Ottoman-Turkish Architecture in the Balkans: The Imaret and the Mosque of Ghazi Evrenos Bey Khan in the Village of Ilca/Loutra in Grek Thracce (1370-1390)", *Sanat Tarihi Yıllığı, Kunsthistorische Forschungen*, 1983, sy. 12, İstanbul.

8 Kitabın bir değerlendirmesini yapan H. T. Norris, Hollanda'dan Profesör Frederick De Jong ile Machiel Kiel'in az bilinen bir konu olan Balkanlar'daki İslam toplumları ile ilgili çalışmalarının önemini vurgulayarak her iki akademisyenin de uluslararası konferanslarda yaptıkları sunum ve yayımladıkları makalelerle verdikleri çabadan bahseder. Norris'in ifade ettiği şekliye, belki kitaba eleştiri olarak düşülebilecek tek küçük not, kitabın kapsamlı içeriğine karşın indeksinin yetersiz oluşudur. H. T. Norris, "Review of Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, 1992, c. LV, sy. 2, s. 337.

tirilmesiyle sonuçlanmış ve bu da İslamî yapılara olan ihtiyacı doğurmuştur. Bu dönemde gereksinim, sistematik bir plana ve kolay bir inşaya dayalı, basit fakat anıtsal formda bir mimarî üretmektir. Zamanla kendi estetik düsturlarını belirleyecek ve XV. yüzyıldan itibaren de olgunluk dönemine ulaşacak bu yeni tarzın oluşumunda Balkanlar çok önemli bir rol üstlenmiştir.⁹

Osmanlı'nın estetik ile kullanışlılığı birleştiren pratik yaklaşımı Balkanlarda inşa edilen eserlerde de kendini göstermektedir. Bedesten, arasta, kervansaray gibi gündelik hayatı kolaylaştırmak için inşa edilen eserler dinî yapılardan daha büyük inşa edilmiş ve mimariyi genel olarak taşra mimarîsi şekillendirmiştir. Kiel'in deyişiyle; bu sebeple, Elhamra veya Tac Mahal gibi anıtsal mimariyi Balkanlar'da görmek mümkün değildir. Ancak büyüklükteki ihtişamın görece az olması, sayısal olarak da az eserin inşa edildiği anlamına gelmemektedir. Hatta genel olarak Balkanlarda 20 bin rakamlarına varan çokluktaki Osmanlı eseriyle tersi bir durum söz konusudur.¹⁰

Kiel Osmanlı mimarîsi ile ilgili Barkan'ın ve kendisinin yaptığı çalışmaları zikrettikten sonra Osmanlı şehir tarihçiliği açısından önemli bir noktanın altını çizer: "Şehirlerin planı, projelendirmesi ve günlük hayata dair düzenlenmesi Osmanlı'nın elindedir. Mimar ve ustabaşılar, merkezde eğitim gördükten sonra taşraya gönderilmekte ve yapacakları eserlere dair modeller de kendilerine verilmektedir." İhtiyaç olan para da eserin yapılacağı bölgenin vergilerinden karşılandığı veya yapımları o bölgenin nüfuzlu şahısları tarafından üstlenildiği için bu eserler birkaç yıl gibi o günün şartlarına göre kısa sayılacak bir sürede inşa edilmektedir. Oysa Orta Çağ Avrupa'sında, gerekli parayı toplamak çok zaman aldığı için eserlerin bitişi de uzun yılları bulmuştur.¹¹ Osmanlı döneminden kalma arşiv belgelerinin içerdiği bilgileri irdeleyen Kiel; eserlerin kim tarafından, niçin ve hangi şartlarda yapıldığına dair de önemli bilgiler vermektedir. Yazar ayrıca İmparatorluğun en üstün dönemlerinde Osmanlı'nın Mora'dan Arnavutluk'a, Bosna'dan Trakya'ya kadar eserlerde adeta bir elden çıkmış izlenimi veren büyük benzerlikleri nasıl sağladığını sorgular. Kiel'e göre bu, her teşebbüsü İstanbul'dan neşet eden, tam manasıyla merkezîleşmiş-bürokratik bir imparatorluğu resmeder.¹²

Yazarın diğer bir vurgusu da Balkanlar'daki Osmanlı mimarîsi konusunun çalışılacak kolay bir başlık olmadığıdır. Kitabın önsözünü 1990'da kaleme alan Kiel, makaleler için çalışmalarını sürdürdüğü bu tarihten önceki 25 yılda, hangi politik rejim uygulanıyorsa uygulansın bütün Balkan ülkelerinde ya tutuklandığını ya da hapsedildiğini; notlarına veya filmlerine el konulduğunu belir-

9 Machiel Kiel, *Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans*, s. ix-x.

10 A.g.e., s. x, xi.

11 A.g.e., s. xi-xiii.

12 A.g.e., s. xiv-xv.

tir.¹³ Doğu Bloku'nun yıkılmasıyla Balkanlar hakkındaki çalışmalar artık daha kolay gerçekleştirilmekle birlikte, Osmanlı mimarîsi ile ilgili bilgiler hâlâ çok sınırlı, bilinmeyenler ise çok fazladır. Hatta Kiel 1990'larda bazı Balkan ülkelerinde, büyük bir kültür hazinesi olmasına rağmen bir camiyi havaya uçurmanın restore etmekten daha kolay olduğunu belirtir. Bu sebeple Kiel'in çalışmaları, Balkanlar'daki önemli eserleri koruyup gözetme ve onların bilgisini gelecek nesillere aktarma açısından da önemli bir görev üstlenmektedir.

Kiel'in bahsedeceğimiz son çalışması, Osmanlı döneminde Bulgaristan'da sanat ve toplumun yapısını ve birbirleriyle olan etkileşimlerini irdelediği, *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period*¹⁴ adlı eseridir. Dokuz bölümden oluşan bu kitapta Kiel; Osmanlı dönemi Bulgar topraklarının, bu döneme ait olumsuz yaklaşımlardan ve bugün Bulgar resmî tarihinin savunduklarından ne kadar farklı ve renkli olduğunu gösterir. Kitabın bir değerlendirmesini yapan C. E'ye¹⁵ göre; kitapta Bulgaristan, geçmişe atfedilebilen (yanlış) kullanımları ortaya koyan örnek bir çalışma alanıdır. Yazarın kitabın önsözünde ifade ettiği şekliyle "Bulgaristan'da bir bütün olarak Osmanlı dönemi daha ziyade olumsuz bir nokta-i nazardan ele alınmıştır. Bu olumsuz yaklaşım birkaç Batılı yazarın da Bulgaristan'ın kültürü ve tarihî hakkında olumsuz düşünmesine sebep olmuştur. İşte yazarı bu olumsuz kanaatin neşet ettiği kurumlar hakkında araştırma yapmaya sevk eden saik budur; bunun nasıl oluştuğunu anlamak ve genel olarak Balkanların diğer yerlerinde Osmanlı dönemiyle ilgili kanaatlerde olumlu yönde bir değişim yaşanırken Bulgaristan'da niçin hâlâ olumsuz kanaatin desteklendiğini bulmak yazarı harekete geçiren noktalarıdır."¹⁶ Bu durumu Bulgar tarih yazıcılığındaki anti-Türk akıma bağlayan yazar; amacının, şu ana kadar kullanılmayan arşivi ve kaynakları devreye sokarak "eski gerçeklerin yeni bir yorumunu" yapmak olduğunu belirtir.¹⁷ Bu sebeple Ankara, İstanbul ve Sofya'daki Osmanlı arşivlerinde uzun çalışmalar yapan Kiel, konu ile ilgili farklı Balkan dillerinde yazılmış literatürden de faydalanmıştır. Yazar aynı zamanda çalışmasında bahsettiği tüm anıtları da yerinde görmüştür.¹⁸ XV., XVI., ve XVII. yüzyıllar üzerine hasredilmiş bu çalışmasında Kiel; bu durumu, söz konu-

13 A.g.e., s. xv.

14 Kitabın tam adı şöyledir: *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period: A Sketch of Economic, Juridical and Artistic Preconditions of Bulgarian Post-Byzantine Art and its Place in the Development of the Art of the Christian Balkans, 1360/70-1700: A New Interpretation*, Maastricht: Van Gorcum, Assen, 1985.

15 Değerlendirme yazısında, değerlendirmeyi kaleme alanın ismi açık olarak belirtilmemiştir. Bkz. C. E., "Review", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, 1987, c. L, sy. 3, s. 566.

16 *Art and Society of Bulgaria*, s. xix.

17 A.g.e., s. xx-xxi.

18 A.g.e., s. xxii.

su dönemin az ya da çok kendi içerisinde bir homojenlik taşıyor olmasıyla açıklar. Güçlü bir ticaret burjuvazinin doğduğu XVIII. yüzyıl toplumda, düşüncede ve sanatta büyük değişikliklerin başlangıcını işaret ettiği için sembolik olarak 1700 yılı ve sonrası bu çalışmanın dışında tutulmuştur.

“Genel Tarihi Mütalaalar” başlığını taşıyan birinci bölümde Kiel, bugün Bulgaristan olarak anılan coğrafyanın XIV. yüzyıl sonuna kadarki kısa bir tarihini verir. Kiel’in bu bölümde yaptığı önemli bir vurgu, Bulgarların kendi ülkelerini inşa edebilen ilk Slavlar (M.S. VII. yüzyıl) ve o dönemki Bulgar devletinin de Hıristiyanlığı kabul eden ilk büyük Slav devleti olduğudur. Bu önemli topraklarda Osmanlı’nın şekillendirdiği sanatı ve özellikle Osmanlı kontrolündeki dönemde kilise mimarisini ve resim sanatını çalışmak, Bulgarlara ait başka kaynaklarda ulaşılamayacak olan bilgilere ulaşma imkanı verdiği için son derece önemlidir.¹⁹ Kitabın “Ortaçağ ve Bizans-sonrası Bulgar Sanatı İmajının Şekillenmesinde Balkan Milliyetçiliğinin Etkisi” başlığını taşıyan ikinci bölümünde; milliyetçiliğin, modern Bulgar söylemlerini nasıl şekillendirdiğini ve bu değerlendirmelerin ışığında gerek Osmanlı öncesi dönemin, gerekse de Osmanlı döneminin nasıl yok sayıldığını veya yanlış olarak ele alındığını irdeler. “Politik Bir Araç Olarak Tarihî Binalar ve Sanat Çalışmaları” başlığını taşıyan üçüncü bölümde, Osmanlı dönemine baskı dönemi olarak bakan bir zihniyetin politik yaklaşımı neticesinde, Osmanlı’ya ait bazı mimarî eserlerin nasıl yok edildiğini anlatır. “Türk Fethinin Doğası ve Bunun Balkanlar’a Etkisi: Yok Edici veya Kültür Taşıyıcı” başlıklı dördüncü bölümde yazar, kendi geliştirdiği “Felaket Teorisi” yaklaşımını anlatır. Buna göre Osmanlı geçmişini bir felaket dönemi olarak tanımlayan Bulgar yaklaşımı hâlâ revaçtadır. Osmanlı fethini bölgeye büyük zararlar veren ve korku salan bir dönem olarak son derece subjektif değerlendirmelerle açıklayan yaklaşıma karşı alternatif bir yol önerir ve şu ana kadar kullanılmayan kaynakların devreye sokulması gerektiğini belirtir. Bu kaynaklar sayesinde; Osmanlı’nın, -Bulgar milliyetçilerinin savduğunun aksine- Bulgarları verimli topraklardan sürmediği ve yer değiştirmelerin askerî bölgeyi boşaltmak için yapılmış olduğu görülecektir. Zikredilen bu ilk dört bölüm, konularından da anlaşılacağı üzere, yazarın metodolojisini ortaya koyduğu ve konuya nasıl yaklaşacağını gösterdiği giriş mahiyetindeki bölümlerdir. Yazarın asıl inceleme konusu ile ilgili bölümler bundan sonra gelmektedir.

“Osmanlı Döneminde Bulgar Toplumunun Yapısı ve Bulgar Hıristiyan Sanatının Gelişiminin Maddî Temeli” adlı beşinci bölümde yazar ana konuya giriş yapar ve Osmanlı öncesi dönemdeki Hıristiyan sanattan bahsettikten sonra; yaygın kanaatin aksine, bu sanatın Osmanlı döneminde nasıl devam ettiğini göstermeye çalışır. Yazara göre sosyo-ekonomik temel, hukukî zemin ve

19 A.g.e., s. 17.

sanatsal altyapı şeklindeki sacayağı, sistemin devamını sağlamıştır. Bu noktada Osmanlı'nın daha önce geleneksel olarak dinî binaların hâmesi olan grupları tasfiye ettiğini iddia eden görüşe karşı çıkan yazar, Hıristiyan sipahiler, voy-nuklar, celepkeşan, ulahlar, derbendler, vakıf köyleri ve tarım-dışı gruplar gibi Hıristiyan nüfusun da ait olduğu gruplara Osmanlı'nın nasıl özel bir statü verdiğini ve onların yaptırdığı dinî binaları nasıl desteklediğini örnekleriyle göstermeye çalışır.

“İslam Hukuku Zemininde Hıristiyan Sanatının Gelişimi, Kanun ve Şeriatın Şartları ve Günlük Hayata Etkileri” adlı altıncı bölümde; önce kanun ve şeriatın bir kilisenin finansmanında ve mülkiyetinde ne şartlar aradığına, yeniden yapılan kiliselerin restorasyonunda ve kiliselerin camiye dönüştürülmesinde izin verilmek için gereken şartların neler olduğuna değindikten sonra sınırlayıcı görünen kanun ve şeriatın günlük hayatta nasıl esnetildiği gösterilir. Kiel; Bulgaristan'ı dolaşarak Osmanlı'dan bugüne varlığını devam ettirdiğini tespit ettiği birçok kilisenin varlığından hareketle, resmî hükümlerin varlığına rağmen uygulamada esnekliklerin yaşanmakta olduğunu, gündelik hayatta yaşananların kanunlardaki kadar katı gerçekleşmediğini belirtmektedir.

Yedinci bölüm, “Ortaçağ Bulgaristan'ının Sanatsal Mirası ve Bunun Osmanlı Dönemi Hıristiyan Sanatına Etkisi” başlığını taşır ve yine bugün Bulgaristan'da yaygın bir kanaat olan Orta Çağ'da bölgede güçlü bir sanatın olduğu, Osmanlı'nın ise bu sanatı bastırıldığı tezini eleştirir. Yazara göre; Orta Çağ Bulgaristan'ında bağımsız bir dinî örgütlenme yoktur, bu sebeple de güçlü bir dinî sanatın varlığından söz edilemez. Dolayısıyla bazılarının iddia ettiği şekliyle Osmanlı'dan önce sanatın ‘Altın Çağ’ını yaşadığı ve Osmanlı faktörü yüzünden bunun gerilediği ifadesi yanlıştır.

“Bulgaristan'da Bizans-sonrası Resim Sanatının Konu ve Üslup Açısından Değerlendirilmesi” başlıklı sekizinci bölümde, yazar, söz konusu dönemdeki dinî örgütlenmeyi ve kilise yapılanmasını değerlendirmekte ve buna bağlı gelişen sanatı araştırmaktadır. Sonuç bölümü ise bölümlerin kısa bir özeti şeklinde olan bu kitapla ilgili *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*'teki değerlendirme yazısında şöyle denilmektedir: “Söz konusu kitap birçok açıdan gayrete getirici bir kitaptır. Bulgarların Osmanlı geçmişleri ile ilgili yaklaşımlarını ciddi şekilde inceleyen kitap, bu yaklaşımın zayıflığını ortaya koyar. İkinci olarak sanat tarihi hakkında yazılmış birçok kitabın tersine, sanatsal çalışmaların gayri-ihtiyarî oluşmayacağı gerçeğiyle, eserleri, oluştukları sosyo-ekonomik yapı içinde değerlendirmek için zamanının tarihî kaynaklarını kullanır. Üçüncü olarak Kiel, Doğu Avrupa'nın geçmişini nesillerdir süregelen önyargılardan kurtararak anlaşılır kılan Osmanlı arşivlerini daha geniş bir okuyucu kitlesine sunar.”²⁰

20 C. E., “Review”, s. 567.

Sonuç Yerine

Osmanlı dönemi Balkan mimarisine, o güne kadar kullanılmayan Osmanlı kaynaklarını devreye sokarak farklı bir yorum getiren Kiel, özellikle Balkan milliyetçiliğinin şekillendirdiği ve bazı akademik çalışmalara da sirayet eden birçok önyargıyı tartışmaya açmıştır. Genel olarak Osmanlı dönemini bir baskı dönemi olarak değerlendiren bu önyargılara karşı Kiel, dönemin eserlerine odaklanarak yaptığı çalışmalarla, zannedilenin aksine bölge halkı ile merkezi otorite arasında yüzyıllar boyu süren bir uzlaşmaya işaret eder ve bunun nasıl sağlandığını resmetmeyi başarır. Üzerinde çalıştığı eserleri bizzat yerinde inceleyen Kiel, köy köy dolaşarak yaptığı araştırmalar sayesinde Osmanlı dönemi Balkan coğrafyasının renkli kültür ve sanat dünyasına derinlemesine nüfuz eder. Kiel'in bu özverili çalışmaları, Balkanlar'daki Osmanlı mimarisi ve şehir hayatıyla ilgili yeni çalışmalara da ilham kaynağı olmuştur.

Machiel Kiel as an Ottoman Balkan Historian

Fatma SEL TURHAN

Abstract

The history of Ottoman cultural heritage in the Balkan peninsula is one of the least known issues in the civilization history of the area. Until last decades, mainly because of political reasons, there was a full ignorance about the Ottoman heritage of the region unless for a half millennium this region was an integral part of the Muslim world and the Balkan cities were among the most important cities of the Ottoman empire. After the end of the Ottoman authority in the Balkan peninsula, most of the Ottoman buildings were destroyed and this was harshly dealt with especially during the XX. century. As Kiel points out "in some Balkan countries it is still easier to blow a mosque up than to restore it." Being aware of this situation, Kiel travelled along the Balkans every year since 1959 and spent his life to collect information about the Ottoman buildings in the area. This also enabled him to make a building internationally public so that its process of saving and restoring has been affected positively. Thanks to his great efforts, we have opportunity to have information about a considerable amount of Ottoman monuments, some were even destroyed.

Keywords: Ottoman Balkans, Ottoman Architecture, Architectural Monument, Ottoman City.

Bir Osmanlı Balkan Tarihçisi Machiel Kiel

Fatma SEL TURHAN

Özet

Balkan Yarımadası'ndaki Osmanlı kültürel mirasının tarihi, bölgenin medeniyet tarihi içerisinde en az bilinen konulardan birisidir. Balkan coğrafyası yaklaşık beş yüzyıl İslam dünyasının doğal bir parçası ve Balkan şehirleri de Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli şehirleri olduğu halde, özellikle politik sebepler yüzünden, son dönemlere kadar bölgenin Osmanlı mirası tamamen bir yok saymaya maruz kalmıştır. Osmanlı idaresinin Balkan Yarımadası'ndaki varlığı sona erdikten sonra birçok Osmanlı eseri yok edilmiş ve bu durum özellikle XX. yüzyılda şiddetini artırarak devam etmiştir. Kiel'in deyişiyle "Hâlâ bazı Balkan ülkelerinde bir camiye yerle bir etmek onu restore etmekten daha kolaydır". Bu durumun bilincinde olarak Kiel 1959'dan beri Balkanlar'ı dolaşmış ve hayatını bölgedeki Osmanlı eserleri hakkında bilgi toplamaya adanmıştır. Bu aynı zamanda ona bir eseri uluslararası arenada tanıtmaya imkanı vermiş ve bundan, eserin korunma ve restore edilme süreci de olumlu bir şekilde etkilenmiştir. Kiel'in bu büyük çabaları sayesinde bizler, bazıları yok edilmiş olsa bile ciddi miktardaki Osmanlı eseri hakkında bilgi edinme imkanına sahibiz.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Balkanları, Osmanlı Mimarisi, Mimari Eser, Osmanlı Şehri.

